

'Kleuren van de ziel' – verslag n.a.v. de lezing door Ruud Bartlema over Marc Chagall – studiedag NLVB 7 maart 2015 Utrecht

Mosje (Marc) Chagall wordt op 7 juli 1887 geboren in Vitebsk, een klein stadje in Wit-Rusland. Drie getallen zeven in zijn geboortedatum lijken een gunstig voorteken, alhoewel de uren rond zijn geboorte daar in niets op wijzen. De bevalling vindt plaats tijdens een heftige brand in de wijk waarin het gezin woont. Hij komt schijnbaar levenloos ter wereld, pas als hij in koud water gedompeld wordt, begint hij te ademen. Later zegt hij daarover: "Ik ben eigenlijk dood geboren en heb gezweefd tussen twee werelden." Dit visualiseert hij in het schilderij waarop hij van de engel Gabriël de opdracht krijgt om de ongeziene wereld, de essentie, te schilderen.

Zijn geboortestreek waarvan Oekraïne deel uitmaakt vormt het grootste Joodse getto. De Joden vormden een buffer tussen West en Oost. De Poolse koning had mensen nodig om belasting op te halen en zette de Joodse bevolking daarvoor in. De Joden waren ook handelaars, en vaak welvarend. Hierin wordt voor een deel de diepe Jodenhaat verklaard die in het begin van de 18^e eeuw en later in de 20ste eeuw tot desastreuze gevolgen leidt.

Mosje groeit op als oudste van negen kinderen. Zijn vader werkt in een vishandel, zijn moeder is de 'mispogge', de ziel van de familie. Maar ook zijn grootmoeder is een fenomeen! In 1914 schildert hij zijn ouderlijk huis, met zichzelf daarop 'springend over de wereld'. Het is de tijd van de opwekkingsbeweging, de beroemde rabbi Baal Sjem Tov en de Chassidiem. Dat is het religieuze klimaat, dat later zijn inspiratiebron gaat vormen, samen met de gemeenschap eromheen. God woont in alles, je kunt Hem in alles ontmoeten, als je je daarop maar concentreert. Het is een beleving die oproept tot een geloof dat je met enthousiasme, met liefde, met solidariteit doet. In de ontmoeting met een ander levend wezen (en dat is de gehele Schepping, dus niet alleen mensen) gaat de Eeuwige voor je open. Je doet je geloof met vreugde, met dans. Iemand begint zacht te neuriën, een andere stem voegt zich in, en nog meer. De stemmen verheffen zich, van mineur naar majeur, een woordenloos gebed! (vgl. de Klezmer-muziek). De Joodse gelovigen leren opnieuw hun identiteit kennen en het zichtbare met het onzichtbare te verbinden.

Nadat hij zijn bar-mitswa heeft gedaan, komt hij nooit meer in de synagoge. Hij voelt zich meer met het universum dan met de gemeenschap verbonden. Hij leert Russisch en gaat tekenen op de schilderschool van Jehuda Pen, die ziet dat Mosje wel 'enig talent' heeft. Jehuda Pen wil realistisch schilderen, Mosje niet en hij vertrekt dan naar St. Petersburg. Hier maakt hij kennis met de avant garde-kunst, het kubisme en fauvisme van Westeuropa: van Gogh, Picasso, Matisse.

In 1909 keert hij terug naar Vitebsk, waar hij zijn eerste ontmoeting heeft met Bella Rosenfeld, op de blauwe brug, die de grens vormt tussen de rijke en de arme wijk van het stadje. Bella is een geletterde jonge vrouw en dochter van een rijke juwelier. Ze worden verliefd maar Bella's ouders zien een verbintenis met deze arme kunstenaar voor alsnog niet zitten.

In 1910 vertrekt Mosje naar Parijs. Hij blijft met Bella schrijven. Er begint beweging te komen in zijn schilderkunst, onder invloed van de westerse kunstenaars. Hij begint met olieverf en de techniek van het impressionisme te werken. Hij oefent op vormen als die van Picasso. In Parijs zijn de 'verhalen van thuis' zijn inspiratiebron. De dichter Apollinaire vindt zijn schilderkunst bovennatuurlijk, surrealistisch.

Op zijn schilderij 'De violist' (1912) heeft de muzikant een groen gezicht. De secundaire kleur groen ontstaat uit de kleuren geel en blauw. Geel staat voor de goddelijke wereld en blauw voor aardse spiritualiteit. Samen vormen ze een mystieke verbinding en beeldt de muzikant met het groene gezicht een moment van extase uit, hij is vervuld van geel en blauw. Marc, zoals hij zich in Parijs gaat noemen, brengt naar buiten wat hij diep van binnen ervaart. Hij is daarmee een ultiem expressionist. Het schilderij, dat in het Stedelijk Museum te zien is, is een hommage aan zijn oom Mordechai, die de viool

bespeelt. De viool is de stem van de Joodse ziel. De violist staat met zijn voet op het dak ('fiddler on the roof') en uit zijn hoed vliegt een engel. Bovenin het doek is het winter, een witte wereld, de kleur van het onnoembare; onderin is het lente. Het bovenstuk van de viool is bruin, de kleur van de aarde; het onderstuk geel. De violist verbindt hemel en aarde. Bella en hijzelf kijken toe. En wat beweegt de soldaat die hij erin schildert? Twee werelden worden met elkaar verbonden. Ze zijn niet gescheiden, maar wij onderscheiden ze vaak niet.

Er is oneindig veel te ontdekken in zijn kunstwerken, zowel in het zichtbare als in het onzichtbare. Een boeket bloemen, als geschenk van de liefde. In de dynamiek die ontstaat in een klein draadje, dat vanuit het oog van de koe naar het oog van de mens loopt en de verbinding tussen de kleuren wit en rood ('Ik en het dorp', 1911). Rood als de kleur van de liefde, de hartstocht, maar ook de kleur van de onderkant van de liefde: drift en haat. En wit als de 'kleur' van het mysterie, het onnoembare, God: de liefde die daaruit voort komt, de kracht van het leven, van gevoel dat ervaring wordt.

Zo is Chagall de mens die schildert wat hij voelt en zo dus ook alles kan schilderen...

Zijn verlangen naar Vitebsk is gedurende zijn eerste Parijse periode groot. Als hij in 1914 de mogelijkheid krijgt om zijn werken in Berlijn ten toon te stellen, besluit hij daarna naar Vitebsk door te reizen en Bella mee terug te nemen naar Parijs. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog verhindert dat en hij zal tot 1922 in Vitebsk blijven, waar hij in 1915 met Bella in het huwelijk treedt. De tijd wordt voor hem stilgezet, hij kijkt het donker in, zoals hij verbeeldt in zijn doek met daarop de wandklok uit zijn ouderlijk huis. Ook in de andere stukken die hij hier schildert, is zijn achtergrond met zijn familie en zijn opvoeding de bron voor zijn schilderkunst. Een mooi voorbeeld is dat van de Joodse bedelaar, die de avond voor de sabbath langs de huizen gaat. Hij herinnert ons aan het 'doen van barmhartigheid'. Zijn handen zijn in wit en rood geschilderd. Je hoort met liefde iets te geven. De Eeuwige vraagt zelf iets terug van Zijn vrijgevigheid aan ons. Bella wordt soms afgebeeld als een hinde (liefde), ook als een Madonna en in haar mooiste jurk met een grote witte kraag.

1917 is het revolutiejaar en Lenin komt aan de macht. Chagall wordt gevraagd om minister van cultuur te worden, maar Bella steekt daar een stokje voor. Hij wordt directeur van de tekenschool, wat geen goede stap blijkt te zijn. Hij verdoet veel tijd met heen en weer reizen naar Moskou om subsidies los te krijgen. Als hij in een conflict verzeild raakt met zijn collega-docent en schilder Malevich neemt hij ontslag. Malevich propageert een abstracte kunst, los van de uiterlijke werkelijkheid en daaraan kan Chagall zich niet verbinden.

Het gezin Chagall vertrekt naar Moskou, waar hij bij het Joodse Theater decors en muurschilderingen gaat maken. Deze zijn door de jaren heen bewaard gebleven en in 1973 heeft Chagall daar alsnog zijn handtekening onder gezet. Ook gaat hij werken in een weeshuis waar hij teken- en schilderles geeft. Het gezin leidt een armoedig bestaan en met een uitwijsvizum voor Vilnius verlaat hij in 1922 Rusland en reist door naar Berlijn, waarheen Bella en hun dochter Ida hem volgen om zich daarna in 1923 in Parijs te vestigen. Chagall heeft zich niet willen conformeren aan het surrealisme, dat een anti-rationele kunstopvatting voorstaat. Voor hem is de innerlijke wereld realiteit en hij gaat door met het verwerken van de motieven daaruit in zijn figuratieve kunst.

Terwijl het nazisme opkomt, schildert hij zijn Hooglied-schilderijen. Als in 1937 Picasso's 'Guernica' op de Wereldtentoonstelling in Parijs geëxposeerd wordt, komt van Chagall het doek 'De revolutie' tot stand, als verbeelding van enerzijds zijn gevoelens van ontzetting over wat er in zich in de wereld aan het voltrekken is en anderzijds ook de hoop en het geloof in hoe het anders kan: links de opstand met de rode vlaggen, rechts het circus en een liefdespaar.

In 1938 ziet een heel bijzonder schilderij het licht: 'De witte kruisiging'. Hierop is een gekruisigde Jezus afgebeeld in de kleuren wit en geel als symbool van alle vervolgte. Joden: de mens en de Jood Jezus die een gebedsmantel als lendendoek draagt en om zijn voorhoofd de tefillin. Chagall voelt verwantschap met Jezus, die hij beschouwt als zijn broer. Het brengt veel beroering teweeg, zowel in synagoge als kerk. Chagall heeft

Jezus willen laten zien als de mens, die ondanks alles – revolutie, in brand gestoken synagogen en uitgemoorde dorpen, bootvluchtelingen, alles is te zien op het doek – het waagt met de liefde. De Jacobs ladder staat symbool voor de Joodse mystiek en de menorah voor de (verborgen) aanwezigheid van de Eeuwige bij Zijn volk. Sterker dan de dood is de liefde...

In 1940 wordt met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog de grond te heet onder de voeten en besluit het gezin Chagall Parijs te verlaten. Via Marseille vluchten ze naar New York. Zijn schilderijen uit de Amerikaanse periode verbeelden het lijden, zeker nadat hij het bericht verneemt dat in 1941 zijn geboortestad Vitebsk met de grond is gelijkgemaakt. In 1944 vindt er het drama van Bella's overlijden plaats. Chagall is ontroostbaar, zijn inspiratie is verdwenen. Na het overlijden van haar moeder spoort zijn dochter hem aan 'terug te keren tot het licht' en weer te gaan schilderen. In 1946 keert hij naar Parijs terug, waar hij in 1947 het doek 'De vallende engel' voltooit, waaraan hij in 1923 begonnen is. Hij zet een punt achter zijn rouw en keert zich tot de wereld terug.

In 1952 trouwt hij met Valentina Brodsky oftewel Vava. Zij is zijn tweede muze en brengt weer liefde en geluk in zijn leven. Zij heeft zijn productiviteit tot grote hoogte gebracht. Naast zijn schilderkunst gaat hij zich toeleggen op lithoseries als de bekende Bijbelillustraties, muur- en plafondschilderingen (resp. Schouwburg Frankfurt en Parijse Opera), mozaïeken (universiteit en Chagallmuseum Nice) en gebrandschilderde ramen (kathedralen Metz en Reims, Lievevrouwekerk Zürich, Sankt Stephan Mainz, gebouw Verenigde Naties New York). In 1966 verhuizen Chagall en Vava naar Saint-Paul-de-Vence, waar hij op 28 maart 1985 sterft. In zijn atelier staat dan nog – alsof het zo moet zijn - het onvoltooide doek met de titel 'Afscheid' op zijn schildersezels....

Coby Aartsen